

TRANZICIJA, TRANZICIJSKI TROŠKOVI I KULTURA*

prof. dr. Svetozar Steve PEJOVICH**
Texas, A&M University

Prijevod***
UDK 338.24

Sažetak

U ranim 90-im godinama kraj socijalizma u Srednjoj i Istočnoj Europi stvorio je plodno tlo za razvoj institucionalnih reformi koje će poticati rast. Kao odgovor na te poticaje bivše socijalističke države SIE započele su tranziciju prema slobodnom tržištu i gospodarstvima zasnovanim na privatnom vlasništvu. No isti početni ciljevi tranzicije doveli su do različitih rezultata u različitim zemljama SIE. Razlike u rezultatima tranzicije nisu slučajne. One su posljedica kulturnih razlika. Proces tranzicije prema gospodarstvima zasnovanim na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu zahtijeva preobrazbu institucija. Transakcijski trošak preobrazbe institucija mora utjecati na rezultate tranzicije. No stvarni rezultati tranzicije ovise o načinu na koji se novi vođe nose s činiteljima koji utječu na transakcijske troškove tranzicije. Analiza i empirijske činjenice upućuju na zaključak da je tranzicija prema dobrovoljnim ugovorima korelirana s boljim ekonomskim učincima negoli tranzicija prema dekretu.

Ključne riječi: tranzicija, transakcijski trošak, kultura, Srednja i Istočna Europa

Uvod: interakcijska teza

Vrlo su uvjerljiva znanstvena istraživanja i empirijske činjenice koje upućuju na čvrstu pozitivnu vezu između slobodnog tržišta, privatnog vlasništva i ekonomskog ra-

---

* Ovaj je tekst pripremljen za prezentaciju na Forum Series on the Role of Institutions in Promoting Economic Growth, 4. travnja 2003. godine u Washingtonu, DC. Sredstva je djelomično osigurao Forums Project kojim upravlja Mercatus Center's George Mason University u Fairfaxu, Virginia, koji financira USAID. Odgovornost za iznesene stavove snosi autor i oni ne odražavaju stavove USAID-a.

** Zahvalan sam Fredericu Fransenu, Robertu Higgsu, Milicu Milovanovichu, Stefanu Voigtu i Fredu Witthansu na vrlo konstruktivnim primjedbama na prijašnje verzije ovog teksta. Moji dugi razgovori s Veselinom Vukotichem obogatili su moja znanja o procesu tranzicije u Istočnoj Europi.

*** Primitljeno (*Received*): 4.4.2003.

Prihvaćeno (*Accepted*): 2.6.2003.

sta. Na primjer, Haan i Sturm (2000) utvrdili su kako su veće ekonomske slobode korelirane s višim ekonomskim rastom. Tortenssen (1994) pokazuje da nestabilna prava privatnog vlasništva usporavaju ekonomski rast. North i Weingast (1989) tvrde da razvoj vjerodostojnog sustava prava privatnog vlasništva, prihvaćanje običajnog prava te nepostojanje kontrole nadnica i cijena objašnjavaju ekonomski rast u Engleskoj tijekom 17. stoljeća. Ekonomska istraživanja provedena u osam zemalja na četiri kontinenta pokazuju značenje vlasničkih prava u objašnjenju i predviđanju ekonomskog ponašanja u cijelom nizu kultura (Pejovich, 2001). *Index of Economic Freedom* zaklade Heritage, kao i *Economic Freedom of the World* Instituta Fraser, upućuju na jaku pozitivnu vezu između ekonomske slobode i rasta.¹

U ranim 90-im godinama kraj socijalizma u Srednjoj i Istočnoj Europi (u nastavku SIE) stvorio je plodno tlo za razvoj institucionalnih reformi koje će poticati rast. Kao odgovor na te poticaje bivše socijalističke države SIE započele su tranziciju prema slobodnom tržištu i privatnom vlasništvu.² Trinaest godina kasnije, 2003. godine, prema *Index of Economic Freedom*, samo je Estonija uvrštena u red zemalja slobodnog tržišta.³ Sedam ostalih zemalja iz regije obilježene su kao većinom slobodne, devet većinom neslobodne i dvije kao represivne.⁴ Očito je da su isti početni ciljevi tranzicije doveli do različitih rezultata u različitim zemljama SIE. Pretpostavka je da te razlike u rezultatima tranzicije nisu slučajne.

Proces tranzicije od socijalizma prema slobodnom tržištu i privatnom vlasništvu zahtijeva razvoj novih institucija. Transakcijski trošak restrukturiranja institucija mora tada utjecati na rezultat tranzicije. Da bi se razumjele razlike u rezultatima tranzicije, treba istražiti razlikuju li se transakcijski troškovi preobrazbe institucija od zemlje do zemlje, i ako je to tako, zašto.

Ne postoji općeprihvaćena definicija transakcijskih troškova. Ovdje se transakcijski troškovi definiraju kao troškovi svih sredstva potrebnih da bi se obavila neka razmjena (npr. nalaženje mogućnosti razmjene, pregovaranje o uvjetima, nadzor i provođenje razmjene), ostvario razvoj, održavanje i zaštita institucionalne strukture (npr. sudstva, policije i vojske). Definicija dopušta konceptijski korisno poimanje transakcijskih troškova i konzistentna je s pokušajima njihova kvantificiranja (Wallis i North, 1986).

Glavna zadaća institucija ili njihova pravila igre podrazumijevaju smanjenje transakcijskih troškova odnosa među pojedincima.⁵ Pravila su utjelovljena u formalnim i neformalnim institucijama. S obzirom na to da se pojedinci ponašaju po pravilima, izbor novih institucija i metoda njihova izbora moraju imati jak utjecaj na rezultat tranzicije.

---

¹ Oba se indeksa objavljuju godišnje.

² Ovdje su usporedno upotrijebljeni pojmovi kapitalizam, slobodno tržište i gospodarstvo zasnovano na privatnom vlasništvu.

³ Pri mjerenju ekonomske slobode neke zemlje tim indeksom uzima se u obzir deset faktora: vanjskotrgovinska razmjena, fiskalni teret, državna intervencija, monetarna politika, tijekom kapitala i inozemna ulaganja, bankarstvo i financije, nadnice i cijene, vlasnička prava, regulacija i crno tržište. Dakle, gospodarstva zasnovana na slobodnom tržištu i ekonomska sloboda idu "ruku pod ruku".

⁴ Redoslijed zemalja je ovakav: većinom slobodne zemlje su Litva, Češka, Mađarska, Latvija, Poljska, Slovenija i Slovačka, u većinom neslobodne zemlje ubrajaju se Makedonija, Albanija, Moldavija, Bugarska, Hrvatska, Rumunjska, Rusija, Ukrajina i Bosna, a Jugoslavija i Bjelorusija represivne su zemlje.

⁵ Ovdje se usporedno upotrebljavaju pojmovi institucija i pravila igre.

Početno stajalište ovog rada jest da je proces tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu u zemljama SIE pitanje kulture, a ne pukom tehničko pitanje (Colombato, 2001:285). Da bi se ta pretpostavaka dokazala, ekonomskom se analizom mora objasniti zašto i kako neformalna pravila utječu na rezultat tranzicije.

Kako nema općeprihvaćene definicije kulture,⁶ u tekstu se prihvaća definicija istraživača koji kulturu smatraju neformalnim ograničenjem ljudskih odnosa.⁷ Prevladavajuća kultura neke zajednice sinteza je tradicije, običaja, moralnih vrijednosti, religijskih vjerovanja i svih ostalih normi ponašanja koje su prošle test vremena i koje povezuju generacije. Primjena neformalnih pravila provodi se sankcijama kao što su isključenje iz zajednice, proganjanje od susjeda i prijatelja ili gubitak reputacije.

Pojam *prevladavajuće* kulture zahtijeva kratko objašnjenje. Nijedna zajednica nije kulturno homogena. Uvijek postoje pojedinci koji ignoriraju granice prihvatljivog ponašanja. U nekim slučajevima ti su pojedinci društveni inovatori i utiru putove novim spoznajama. U drugim slučajevima oni su kriminalci i skitnice. Pokatkad su i jedno i drugo. Na primjer, doseljenici su došli u Sjevernu Ameriku u ranim danima uspostavljanja novih granica jer su se suprotstavljali utvrđenom redu, tradiciji i porezima koje su im namećali sekularni i religijski vladari. Prema sustavu pravila koji je tada vrijedio u Europi, mnogi su doseljenici smatrani kriminalcima zato što su htjeli sami donositi odluke, razvijati svoja pravila ponašanja i izabrati vlastiti moralni kodeks. U mnogim zajednicama postoje ljudi koji nastoje svojim sugrađanima nametnuti svoj stari, subjektivni moral. No sve zajednice imaju svoja temeljna pravila igre. Ta su pravila rezultat selektivne evolucije. Ona se stalno održavaju postupnim prilagodbama promjenama socijalnih i ekonomskih uvjeta života. Pojam prevladavajuće kulture odnosi se na ta neformalna pravila.

Tranzicija označava institucionalnu preobrazbu. Kako neformalna pravila nisu varijabla kojom se može upravljati, tranzicija označava izgradnju novih formalnih pravila, tj. ustava, zakona, zakonskih procedura i/ili državne regulacije.⁸ Rezultat tranzicije tada ovisi o interakciji novih formalnih i prevladavajućih neformalnih pravila. Naravno, nisu pravila u interakciji, već su to pojedinci. Nova formalna pravila stvaraju nove poticaje i mogućnosti za interakcije ljudi. Način na koji pojedinci reagiraju na nove mogućnosti ovisi o njihovom subjektivnom poimanju realnosti koje oblikuje prevladavajuća kultura. Pretpostavimo li da postoji sloboda izbora, njihove reakcije mogu poprimiti tri osnovna oblika.

Ako neformalna pravila nisu u suglasju s novim formalnim pravilima, sukob koji tada nastaje povećava transakcijske troškove institucionalnog restrukturiranja. Na primjer, vodstvo Europske unije želi harmonizirati cijeli niz formalnih pravila jer se ona razlikuju od zemlje do zemlje. Jačanje konzervativnih političkih stranaka koja preferiraju stara formalna pravila pokazuje da "harmonizacija" zakona iz Bruxellesa nije u skladu s neformalnim pravilima u zemljama članicama.

---

⁶ Na primjer, Ruttan navodi dodatak svojem tekstu u kojemu su navedene razne definicije kulture. Vidjeti: Ruttan, 1988.

⁷ Vidjeti: North (1990:37). Gellner (1988:14) definira kulturu kao "poseban način odnosa koji obilježava danu zajednicu".

⁸ Država nameće formalna pravila pomoću sankcija kao što su kazne, zatvor ili smaknuće.

Transakcijski se troškovi smanjuju kada se neformalnim pravilima zanemaruju ili neutraliziraju formalna pravila. Pojava etničkih ili religijskih geta u mnogim američkim gradovima odražava sklonost raznih etničkih i religijskih grupa – koje sve priznaju američke zakone – da žive zajedno s pojedincima čije ponašanje razumiju i mogu predvidjeti. Ellickson (1986) je pokazao kako su stanovnici Shasta Countyja zanemarili formalna pravila i odlučili se osloniti na skup endogenih neformalnih pravila kako bi razriješili razmirice oko štete koju je učinila stoka.

Konačno, sklad između formalnih i neformalnih pravila smanjuje transakcijske troškove održavanja institucionalne strukture zajednice. Određen broj znanstvenika pokazao je kako su se transakcijski troškovi razvoja prava privatnog vlasništva na američkom Zapadu smanjila kada je država donijela formalna pravila kojima je institucionalizirala već postojeća neformalna pravila (vidjeti npr. Anderson i Hill, 1983).

Odnos između novih formalnih i prevladavajućih neformalnih pravila, tj. *interakcijska teza*, može se sažeti ovako:

Kada su promjene formalnih pravila u skladu s prevladavajućim neformalnim pravilima, poticaji koji se stvaraju snižavaju transakcijske troškove i tako oslobađaju resurse za proizvodnju vrijednosti u društvu. Kada su nova formalna pravila u sukobu s prevladavajućim neformalnim pravilima, poticaji koji tada nastaju povećavaju transakcijske troškove i smanjuju proizvodnju vrijednosti u zajednici.

Cilj ovog rada je upozoriti kako interakcija između formalnih institucija kapitalizma i prevladavajuće kulture bivših socijalističkih zemalja može biti temeljni razlog nejednakih rezultata institucionalne preobrazbe u zemljama SIE. U tom cilju u radu se analiziraju posljedice interakcije između formalnih i neformalnih pravila, razlike između slobodnog tržišta i privatnog vlasništva i prevladavajuće kulture u zemljama SIE, proces kojim se mogu smanjiti transakcijski troškovi tranzicije i faktori o kojima taj proces ovisi.

Kultura individualizma i gospodarstvo zasnovano na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu

Teza interakcije postavlja tri važna pitanja za analizu rezultata tranzicije od socijalizma prema privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu (tj. kapitalizmu). Ta pitanja jesu: (1) koje su najvažnije formalne institucije u kapitalizmu, (2) kakva je kultura u skladu s formalnim institucijama u kapitalizmu, (3) koja je razlika između te kulture i neformalnih pravila u zemljama SIE.

Najvažniji skup formalnih pravila po kojima se kapitalizam razlikuje od ostalih sustava vjerodostojna su i stabilna prava privatnog vlasništva,⁹ sloboda ugovora, nezavisno sudstvo i ustav.¹⁰ Mnogi istraživači upozoravaju na te četiri temeljne institucije kapitalizma kao na negativna prava. Dvije glavne funkcije negativnih prava jesu smanje-

---

⁹ Da bi se postigli željeni rezultati, prava privatnog vlasništva moraju biti i stabilna i vjerodostojna.

¹⁰ Index of Economic Freedom, koji godišnje objavljuje Heritage Foundation i Wall Street Journal, sadržava dugu listu najvažnijih pravila koja definiraju gospodarstvo zasnovano na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu.

nje diskrecijske snage državnih zakonodavaca i birokrata te zaštita individualnih prava i privatnog vlasništva od pravila većine.

Negativna prava stvaraju posebne i predvidive poticaje ponašanju. Stvaranjem čvrste sprege između prava pojedinca da izabere kako će upotrijebiti privatnu imovinu i prihvatiti teret troška (rizika) svojeg izbora, prava privatnog vlasništva stvaraju snažne poticaje da vlasnik uložiti vrijeme i napor u potrazi za najvećim prinosom za svoju imovinu.¹¹ Sloboda ugovora smanjuje transakcijske troškove utvrđivanja vrijednosti alternativnih upotreba resursa i potiče njihov transfer produktivnijim vlasnicima. Nezavisno sudstvo ima ulogu zaštite individualnih prava od ostatka svijeta.¹² Ustav štiti pojedinca od pravila većine. Zato Buchanan (1993:59) često kaže da pojam *ustav* mora imati prednost pred riječju *demokracija*.

Ipak formalna pravila kapitalizma u raznim kulturama postižu različite rezultate. Douglass Nort (1990:10) je pisao:

“Mnoge su latinoameričke zemlje usvojile ustav SAD-a (uz neke izmjene) u 19. stoljeću, a zemlje trećeg svijeta usvojile su mnoge zakone koji reguliraju prava vlasništva u zapadnim zemljama. No njihovi rezultati nisu slični onima u SAD-u ili u drugim uspješnim zapadnim zemljama. Iako su pravila ista, mehanizam provedbe, način na koji se ona provode, norme ponašanja i subjektivni modeli sudionika nisu [isti]”.

Imajući na umu poticaje ponašanja koji dolaze od institucija u kapitalizmu, valja naglasiti da temeljne institucije zahtijevaju kulturu, nazovimo je kulturom individualizma, koja ohrabruje pojedince da slijede svoj privatni cilj. Klasični liberalizam i metodološki liberalizam¹³ mnogo su pridonijeli razvoju kulture individualizma. Na njima se zasniva filozofsko opravdanje, kao i metodološka potpora gledanju na zajednicu kao na dobrovoljnu asocijaciju pojedinaca koji se, slijedeći svoje privatne ciljeve, po vlastitom izboru priključuju zajednici ili je napuštaju. Kultura individualizma ohrabruje ponašanje zasnovano na načelima vlastitog interesa, ustrajnosti i odgovornosti te na konkurenciji slobodnog tržišta. Ona je zasnovana na zaslugama i nagradi za učinjeno, potiče poduzetništvo i ulazak u rizično ponašanje.¹⁴ Gospodarstvo zasnovano na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu nije samo alternativna metoda alokacije resursa već *način života* u kojemu svaki pojedinac snosi vrijednosne posljedice svojih odluka. Buchanan je sažeo ključne posljedice gospodarstva zasnovanoga na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu:

---

¹¹ Često dopuštamo drugim ljudima da donose odluke za nas. Prijenos odlučivanja posve je dobrovoljan i tako je konzistentan s poticajima u traženju najboljeg plasmana naše imovine (kupovina dionica).

¹² Dva glavna uvjeta nezavisnog sudstva jesu da suci moraju znati da se njihove odluke provode i da njihov posao ne ovisi o zakonodavcima i/ili birokratima.

¹³ Klasičan liberalizam i metodološki liberalizam okosnice su gospodarstva zasnovanoga na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu. Prvi se bavi individualnim slobodama, otvorenosti prema novim idejama i tolerancijom prema različitim pogledima. Drugi naglašava da odluke vladâ, parlamenatâ, poduzeća i ostalih organizacija donose pojedinci. Pojedinci stvaraju ideje, ulažu vrijeme i napor da druge uvjere da prihvate njihove prijedloge, te snose troškove neuspjeha. Dakle samo pojedinac može biti predmet analize.

¹⁴ Podatak da je 1991. godine medijan dohotka Amerikanaca azijskog podrijetla (36.784 USD) čija kultura podrazumijeva visoku radnu etiku, bio veći od medijana dohotka bijelih Amerikanaca (31.435 USD) primjer su nagrade za učinjeno. Vidjeti u: Two Measures of Household Income, New York Times, July 24, 1992, str. A10.

“Ekonomski učinci mogu se izraziti samo vrijednosno, no kako se te vrijednosti utvrđuju? Cijenama, a cijene izvire iz konkurentnih tržišta. One nemaju značenja u netržišnom kontekstu, gdje se zanemaruju oportunitetni troškovi različitih izbora” (Buchanan, 1976).

Neformalna pravila u Srednjoj i Istočnoj Europi i transakcijski troškovi tranzicijskog procesa

Prevladavajuća kultura u SIE nije homogena, no ima određenih zajedničkih odrednica. Zajednica se smatra organskom cjelinom sa svojim vlastitim zajedničkim dobrom te se očekuje da članovi tom dobru podrede svoje privatne ciljeve. To znači da je prevladavajuća kultura u SIE usmjerena na kolektivism, egalitarizam, proširenu obitelj i zajedničke vrijednosti.¹⁵ Dok kultura individualizma naglašava djelovanje, prihvaćanje rizika i slobodu izbora, stari moral u SIE daje prednost jednakosti u rezultatima i programima socijalne pomoći. U mnogim dijelovima regije dobici od trgovine smatraju se preraspodjelom dohotka, a ne nagradom za stvaranje nove vrijednosti. Državna će vlast prije nametnuti proizvođačima i/ili trgovcima koji zarađuju velike profite kontrolu cijena nego što će stvarati poticaje drugima da oponašaju te pojedince na konkurentnim tržištima.

Tijekom četiri desetljeća socijalizma (sedam u bivšem SSSR-u) stara kultura SIE dobro je služila ljudima. Podčinivši vladavinu zakona želji vladajuće elite, socijalizam je oslabio povjerenje ljudi u mehanizme prisile (npr. sudstvo i policija). Ipak naglašavajući proširenu obitelj i zajedničke vrijednosti, kultura SIE stvorila je snažnu utvrdu u kojoj su se ljudi mogli skrivati i živjeti (Pekich, 1990). Nažalost dok je stvarala modus preživljavanja za istočne Europljane, kultura te regije istodobno je jačala kolektivism i zajedničke vrijednosti u SIE.

Općenito, naslijeđena kultura u SIE podržava aktivističku (paternalističku) državu. Posljedica toga je da u ranim 90-im godinama istočni Europljani nisu bili spremni prihvatiti način života zasnovan na načelima vlastitog interesa, samoodređenja, odgovornosti i konkurencije slobodnog tržišta. To istodobno znači da prihvaćanje, kontrola i primjena novih formalnih pravila u zemljama SIE mora imati pozitivne transakcijske troškove. Možemo reći da *transakcijski troškovi procesa tranzicije nastaju iz sukoba formalnih pravila kapitalizma i prevladavajuće kulture SIE*.

Povijesne razlike i razlike u razvoju zemalja SIE stvorile su i kulturne razlike među njima. Dok klasični liberalizam, koji je samo dio zapadne tradicije, nije imao duboke korijene u SIE, zemlje koje su pripadale Austro-Ugarskom Carstvu sjećale su se zapadne tradicije individualnih prava i vladavine zakona. Zapadna tradicija utjecala je na razvoj neformalnih institucija u Poljskoj, ponajprije putem Katoličke crkve. Njemačka, Švedska i Finska utjecale su na običaje i tradiciju u baltičkim zemljama. Turska i bizantska kultura ostavile su traga na Balkanu. Grčka kultura odražava se na trgovinu morem. Ruska pravoslavna crkva ostala je slugom države još od vremena Ivana Groznog. Dakle, ona nije bila neovisan izvor neformalnih pravila.

---

¹⁵ Detaljniju analizu kulturnog naslijeđa u SIE vidjeti u: Pejovich (1993).

Mnogobrojni povijesni mitovi stvorili su snažan brak između etnosa i nacionalizma u mnogim zemljama SIE.¹⁶ Hraneći se uvjerenjem da se zajedničko dobro uzvisuje iznad privatnih ciljeva pojedinaca, nacionalizam je u mnogim zemljama SIE osnažio kulturu kolektivizma. Dok je pojačavao veze između etničkih grupa, nacionalizam je povećao troškove interakcija s vanjskim svijetom. Srbi u Hrvatskoj, Albanci u Srbiji, Turci u Bugarskoj, Mađari u Rumunjskoj primjeri su kako veza etnosa i nacionalizma stvara spontane kulturne autonomije.

Što je veći sukob između formalnih institucija kapitalizma i prevladavajuće kulture u nekoj zemlji, to su veći transakcijski troškovi tranzicije. Dakle, da bi se dosegli isti tranzicijski rezultati (tj. isti rang prema *Index of Economic Freedom*), tradicionalna Crna Gora mora upotrijebiti više resursa negoli prozapadna zemlja kao što je Češka. Možemo reći da su *kulturne razlike između zemalja Središnje i Istočne Europe stvorile razlike u njihovim transakcijskim troškovima tranzicije*.¹⁷

Povijesni razvoj i nacionalizam u SIE objašnjavaju zašto je kultura kolektivizma i egalitarizma jača na krajnjem istoku i jugoistoku. U skladu s interakcijskom tezom, transakcijski troškovi tranzicije viši su na istoku i jugoistoku SIE. Ako je to tako, te razlike u transakcijskim troškovima moraju objasniti (i predvidjeti) razlike u rezultatima tranzicije od socijalizma prema gospodarstvima zasnovanima na privatnom vlasništvu i slobodnoj trgovini. Doista, uz samo jednu iznimku (Hrvatska), *Index of Economic Freedom* 2003. godine rangira zemlje SIE koje imaju veću zapadnu tradiciju kao slobodne ili većinom slobodne, dok su Rusija i zemlje u kojima su dominirale Rusija i otomanski Turci rangirane kao većinom neslobodne i represivne.

Rezultat institucionalne preobrazbe u SIE mora ovisiti o sposobnosti pojedinih zemalja u regiji da snize transakcijske troškove koji nastaju iz interakcije između formalnih institucija kapitalizma i kultura tih zemalja. Iz toga proizlazi da analiza mora utvrditi koji kritički činitelji utječu na transakcijske troškove tranzicije. Bivša nomenklatura i grupa ljudi starijih od četrdeset godina dva su takva činitelja.

Izrabljujući prevladavajuću kulturu u SIE, bivši političari i grupa ljudi iznad četrdesete godine sprečavali su pad transakcijskih troškova tranzicije. U većini zemalja SIE stara vladajuća elita, koja obuhvaća partijske vođe, članove tajnih službi, više birokrate, menadžere u poduzećima i sl., brzo je promijenila mišljenje i počela pričati o tranziciji u kapitalizam. Stara je elita imala snažnu komparativnu prednost u provođenju ekonomske politike koja podržava ekonomiju zasnovanu na državi, kolektivistički pogled na svijet i napredovanje na temelju odanosti, a ne zasluga. Dok je pričala o konkurentnim tržištima, što je bila samo fasada, vladajuća je elita radila što je bolje mogla na subverziji tranzicije od socijalizma u kapitalizam (Pejovich, 1993:73-74). Činjenica da u većini zemalja SIE nije došlo do dekomunizacije pridonijela je podizanju tranzicijskih tro-

---

¹⁶ Nacionalizam se ne smije brkati s patriotizmom. Posljednji označava privrženost zajednici i njezinim institucijama. Patriotizam je posve kompatibilan s dobrovoljnim udruživanjem različitih pojedinaca koji su odlučili živjeti zajedno.

¹⁷ Kardinalno mjerenje transakcijskih troškova još je u povojima. Kada se govori o veličini transakcijskih troškova, još se uvijek koriste termini viši i niži.

škova tranzicije u regiji.¹⁸ Nakon ranih 90-ih godina političko okruženje u SIE proizvelo je vrlo malo vođa kao što su Klaus i Maar, a previše onih kao što su Meciar, Yeltsin, Kravchuk i Lukasenka.

Grupa ljudi starijih od četrdeset godina drugi je činitelj odgovoran za visoke tranzicijske troškove u SIE. Paket koristi što ih imaju grupe sastoji se od imovine specifične za socijalističku državu: sigurnost radnog mjesta, dječji dodaci, zdravstveno osiguranje, mirovine, jeftino ljetovanje, subvencionirano stanovanje. Članovi te skupine boje se da ostatak njihova radnog vijeka nije dovoljno dug da im omogući zamjenu tih koristi privatnom štednjom i investicijama. Važno je naglasiti da oni nisu kupili taj paket koristi dobrovoljno. No to je sve što oni posjeduju. Tako su u mnogim zemljama SIE ljudi stariji od četrdeset godina glasali protiv stranaka koje zagovaraju slobodno tržište ne zato što više vole socijalizam od kapitalizma već zbog egoizma.¹⁹

Izbor tranzicijskog procesa

Tranzicija bivših socijalističkih zemalja u gospodarstva zasnovana na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu zahtijeva uvođenje nekih osnovnih institucija kapitalizma *po dekretu* – prava privatnog vlasništva, poštovanje ugovora, nezavisno sudstvo i ustav. Cass Sunstein (1993:918) je pisao: “Općenito, u Istočnoj Europi pisanjem ustava [započinje] proces stvaranja legalne kulture s jakom zakonskom zaštitom privatnih prava...među kojima su najvažniji privatno vlasništvo i sloboda ugovora”.

Prema interakcijskoj tezi, nova formalna pravila mogu proizvesti poticaje u ponašanju koji nisu u skladu s prevladavajućom kulturom. Sukob između novih formalnih pravila i prevladavajuće kulture povećava transakcijske troškove ugovaranja, održavanja i primjene novih formalnih pravila. Rezultati tranzicije u zemljama SIE tada ovise o politici koju njihovi vođe odluče voditi kako bi riješili sukob između novih formalnih pravila i prevladavajućih neformalnih pravila.

Bjelorusija nije uspjela krenuti dalje od početnih obećanja o tranziciji. “Njezin pravni sustav ne štiti u potpunosti privatno vlasništvo, a neefikasno sudstvo ne primjenjuje konzistentno ugovore...[na primjer] u Bjelorusiji je donesen zakon kojim država može nacionalizirati imovinu pojedinaca ili poduzeća za koja se utvrdi da štete državi” (Index of Economic Freedom, 2003:102). Ovisno o njihovim prevladavajućim neformalnim pravilima i pregovaračkoj moći onih koji se protive tranziciji, većina zemalja SIE započela je proces institucionalne preobrazbe po dekretu, dobrovoljnim ugovorom ili, najvjerojatnije, kombinacijom tih dvaju modela. U nastavku ćemo raspraviti te modele na primjeru Crne Gore.

Tranzicija po dekretu. Vlada Crne Gore može zauzeti aktivnu ulogu u procesu tranzicije tako da donese “pojašnjavajuće” zakone i odluke. Cilj tih zakona (politika za-

---

¹⁸ Određena dekomunizacija dogodila se u Njemačkoj. U malom broju zemalja kao što je Češka bivši vrhovni vođe i članovi tajnih službi bili su isključeni iz odlučivanja u vladi. Inače je pošteno reći da je u SIE stara elita zadržala svoj utjecaj.

¹⁹ Stvamost potvrđuje tu tezu. Mladi ljudi koji nisu investirali u imovinu bivšeg režima podržavaju proreformske stranke, dok se grupa osoba starijih od četrdeset godina može vidjeti kako nosi slike Lenjina, Staljina, Miloševića i drugih komunističkih vođa.

pošljavanja, subvencioniranje investicija, zaštita prava itd.) jest smanjenje sukoba između novih formalnih institucija i prevladavajuće kulture.²⁰ Sunstein (1993, o.c. 935) je ovako utvrdio troškove tih sekundarnih ili izmijenjenih zakona u SIE: “Bez jasnih ustavnih odredbi o vlasničkim pravima, civilnom društvu i tržištima doći će najvjerojatnije do snažnih izazova za upletanje u sve te institucije, i tako će se ponovno stvoriti oni isti problemi koje bi te institucije trebale riješiti”. Time je dodao: “... težnja snažnom negativnom ustavu, te stvaranju i *zaštiti* [istaknuo autor] imovinskih prava i slobodnog tržišta vrlo je snažna u Istočnoj Europi.”

Stara nomenklatura i grupa ljudi starijih od četrdeset godina imaju interesa tvrditi da se tržište koje dobro funkcionira ne može razviti “prirodno”.²¹ Njihov utjecaj u podržavanju aktivne politike države ovisi o njihovoj relativnoj pregovaračkoj snazi u zajednici. No jednom kada uspiju uvući državu u gospodarstvo započinje stvaranje lobističkih koalicija i iskorištavanje države za dobivanje povlaštenih položaja. Stigler (1971:3) je napisao:

“Država znači potencijalnu korist ili prijetnju svakoj grupi u društvu. Svojom snagom da zabrani ili prisili, da daje i uzima novac država može selektivno pomoći ili nauditi velikom broju industrija” (Stigler, 1971:3).

Tranzicija po dekretu znači da bi Crnogorci na kraju dobili državu koja je stvorena kompromisom između kapitalizma i starog sustava. Trošak tranzicije snosili bi svi građani, bez obzira na to jesu li željeli institucionalne reforme, jesu li se njima protivili ili nisu marili ni za jedno ni za drugo. Štoviše, nova struktura institucija malo bi učinila na podizanju povjerenja ljudi u stabilnost i vjerodostojnost prava privatnog vlasništva i slobodu ugovora.

Tranzicija po dobrovoljnim ugovorima. Druga je mogućnost da država pokuša uvjeriti Crnogorce kako su prava privatnog vlasništva, vladavina ugovora, nezavisno sudstvo i ustav stabilna i vjerodostojna pravila igre. Jasno je da to ne bi bio lagan posao za nove vođe u regiji u kojoj je vladavina prava u najboljem slučaju davna prošlost. Ipak, pretpostavimo da je država sposobna i da želi ostaviti Crnogorce da sami riješe sukob između novih formalnih pravila i njihove kulture *putem* dobrovoljnih interakcija (ugovora).²²

Tranzicija po dobrovoljnom ugovoru znači da je jedinka procesa promjene pojedinac. Ozakonjenje prava privatnog vlasništva, poštovanja ugovora, neovisnog sudstva i ustava stvaraju za pojedince nove, posve zakonske mogućnosti da slijede svoje privatne ciljeve. Neki će pojedinci odlučiti preuzeti rizik i iskoristiti te mogućnosti za svoje osobne probitke. No ako nove mogućnosti za interakcije ljudi ne bi bile u skladu s prevladavajućom kulturom u Crnoj Gori, došlo bi do sukoba između pojedinaca koji ih nastoje iskoristiti i šire zajednice. U praksi SIE ti su sukobi izašli na vidjelo u mnogo različitih oblika. Ljudi su govorili kako su pojedinci koji teže novim oblicima ugovora stranci “koji žele odnijeti naš novac u inozemstvo”, ili žene “koje bi trebale ostati kod kuće”,

²⁰ Taj pristup tranziciji zasniva se na neoklasičnoj ekonomiji u kojoj je naglasak na primjeni rezultata u svijetu bez institucija.

²¹ Tijekom 50-ih godina sljedbenici njemačke ekonomije socijalnog tržišta iznosili su takve argumente.

²² Tranzicija po dobrovoljnom ugovoru može se povezati s novom institucionalnom ekonomikom, austrijskom školom i javnim izborom.

ili poduzetnici “koji žele profitirati na račun drugih”, ili baptistički misionari “koji žele uništiti našu Pravoslavnu crkvu”.

Ponašanje “lučonoša” bilo bi ispod granica prevladavajućih etičkih standarda u Crnoj Gori. No iznimno je važno naglasiti da *oni* sami snose troškove svojih aktivnosti. Osim finansijskih, u te troškove valja uključiti i troškove kao što su gubitak prijatelja ili posla i udaljavanje iz zajednice. No ako bi za vođenje izvanograničnih aktivnosti (koje su, kako je rečeno, posve legalne) lučonoše bili nagrađeni odgovarajućim prinosom, njihov bi uspjeh stvorio poticaje drugima da se uključe u slične aktivnosti. Ako bi se prinosi od tih aktivnosti održali, tada bi sve više pojedinaca u tome našlo svoj interes i pridružilo se toj skupini. Konačno, spontanim pritiscima unutar sustava polako bi se potaknulo zajednicu da prihvati te izvanogranične aktivnosti.

U tom času tranzicija po dobrovoljnom ugovoru smanjila bi sukob između formalnih institucija kapitalizma i prevladavajuće kulture u Crnoj Gori. Transakcijske troškove promjene neformalnih pravila snosili bi pojedinci čiji su očekivani dobitci od promjene neformalnih pravila veći od njihovih troškova prevladavanja otpora zajednice. Rezultat tranzicije bio bi održiv i *dobrovoljan* kompromis između gospodarstva zasnovanoga na privatnom vlasništvu i slobodnom tržištu i stare kulture. Stanovnici Crne Gore ne bi dobili ni manje ni više kapitalizma od onoga što su spremni preuzeti. Štoviše, oni bi u budućnosti mogli nastaviti dobrovoljno prilagođivanje kombinacije kapitalizma i njihove stare kulture. Da bi se provela tranzicija po dobrovoljnim ugovorima, Vlada Crne Gore mora nametnuti negativna prava, prepustiti ljudima da sami rješavaju sukobe interesa putem dobrovoljnih interakcija i institucionalizirati (ponovljene) razmjene koje su prošle test tržišta.

Buchanan (1972:451-542) je smisao razlike između dvije metode institucionalne preobrazbe ovako opisao:

“Aktivistička država [je] uvijek spremna intervenirati kada su postojeća prava vlasništva u iskušenju, uvijek spremna uhvatiti se u koštac i ponovno definirati pravila koja, čim se definiraju, odmah postaju ranjiva na nova iskušenja. [U pasivnoj državi] postoji jasna predrasuda u korist prijašnjih prava ne zato što ta struktura sadržava intrinzične etičke attribute, i ne zato što promjene nisu željene, nego zbog mnogo jednostavnijeg razloga, a to je činjenica da samo takva predrasuda daje poticaje za dobrovoljnu nagodbu između [pojedinaца u zajednici]”.

Imajući na umu socijalnu, kolektivističku i egalitarističku prevladavajuću kulturu u regiji, svi su izgledi da će novi vođe izbjegavati tranziciju po dobrovoljnim ugovorima. Promatrali smo različite tranzicije po dobrovoljnim ugovorima i tranzicije po dekretu. Rangiranje zemalja SIE prema *Index of Economic Freedom* 2003. godine dobra je mjera za ocjenu prevladavanja jednoga ili drugog modela tranzicije. Na primjer, indeks pokazuje da je institucionalna preobrazba u Estoniji bila blizu tranziciji po ugovoru, dok su institucionalne promjene u Srbiji i Crnoj Gori bile bliže tranziciji po dekretu.

Uloga kulture u procesu tranzicije: nekoliko empirijskih opažanja

Opisani scenarij upućuje na zaključak da su tranzicija po dekretu i tranzicija po dobrovoljnim ugovorima dvije temeljne metode provedbe institucionalne preobrazbe. Osvrnimo se sada na nekoliko opažanja koja ilustriraju ulogu kulture u integraciji novih formalnih institucija u društveni život.

1. Nikšićka pivovara u Crnoj Gori poznata je u Europi po svojem pivu. Pivovara je dobila priličan broj nagrada u jakoj europskoj konkurenciji. Iako je prodavala pivo u cijeloj bivšoj Jugoslaviji i mnogim europskim zemljama, njezin je glavni izvor profita bila ljetna prodaja na crnogorskoj obali.

S padom socijalizma u ranim 90-im godinama došlo je do privatizacije mnogih poduzeća, pa i Nikšićke pivovare. Strani investitor kupio je 70% pivovare. Kupac je platio 16 mil. DEM u gotovini te je obećao da će u poduzeće uložiti još 25 mil. DEM. Zaposlenici i lokalno stanovništvo zadržalo je 30% udjela u pivovari. Usto, inozemni je investitor obećao da prosječna realna plaća zaposlenicima neće pasti ispod prosječne realne plaće pivovare u vrijeme kada je kupljena. Prosječna realna plaća bila je 200 DEM na mjesec. U tim nesigurnim političkim i ekonomskim vremenima na Balkanu njemačka je marka služila kao mjera vrijednosti.

Novi vlasnici održali su obećanje iz ugovora i investirali su u pivovaru više od 25 mil. DEM. No nakon mnogih desetljeća socijalizma privatno je vlasništvo bilo u neskladu s prevladavajućom kulturom u Crnoj Gori. Zaposlenici su otkrili da je gotovo sa zaibušavanjem, kašnjenjem i dugim odmorima za kavu i da počinje radna disciplina. Bivši menedžeri i neki zaposlenici izgubili su novčane i nenovčane koristi karakteristične za vlasnička prava u socijalizmu kao što je korištenje kamiona pivovare za osobne potrebe, česta putovanja u inozemstvo, jeftini krediti i subvencionirano stanovanje. Lokalni su činovnici izgubili poklone i patronatsko pravo.

Prvi je štrajk izbio oko plaća. Zanimajući razlike između tečaja koji kontrolira država i stvarne vrijednosti dinara (crnogorska valuta iz onog vremena), lokalni je sindikat tražio da poduzeće povisi prosječnu plaću na 600 DEM. Vodstvo je negativno odgovorilo. Od tada do 2002. godine štrajkovi, prijetnje štrajkom i nesuglasice oko rada zarazile su pivovaru. U svibnju 2002. godine, tek što je turistička sezona počela, zaposlenici su preko lokalnog sindikata zatražili veliki porast plaća od 35%. U to vrijeme prosječna plaća u pivovari bila je 400 eura na mjesec, dok je prosječna mjesečna plaća u Crnoj Gori bila 200 eura. Osim povećanja plaće, zaposlenici su također tražili da pivovara kupi automobil za sindikat, da prepusti dio profita sindikatu, da uključi predstavnike radnika u upravu, da omogući zaposlenicima da putuju u inozemstvo na račun poduzeća, te da velik dio prihoda usmjeri u izgradnju radničkih stanova.

U jesen 2002. godine novom je vlasniku bilo dosta i odlučio je pivovaru preseliti iz Crne Gore. Odgovor zaposlenika u štrajku i lokalnih političara bio je brz i odražavao je njihovo "poimanje" vlasničkih prava. Isticali su da novi vlasnik nije sagradio tvornicu i da je nema pravo zatvoriti. Konačno, radnici i uprava došli su do kompromisa i pivovara je još u Nikšiću. Ova priča nije istraživanje uvjeta kolektivnog pregovaranja u Crnoj Gori. Njezina je poruka da uspostavljanje prava privatnog vlasništva ne dovodi odmah

da neoklasične ravnoteže. Različite kulture zahtijevaju različite tijekove vremena, napora i sredstava da prevladaju raskorak između uspostavljanja prava privatnog vlasništva i njihova konačnog uključivanja u prevladavajuća neformalna pravila. Da bi se ostvarile koristi od biheviorističkih poticaja prava privatnog vlasništva, novi vođe moraju stvoriti razumna očekivanja u vezi s vjerodostojnošću i stabilnošću vlasništva.

2. Kao odgovor na prihvaćanje njihove vladavine, Romanovi (1613-1917) štitili su Rusku pravoslavnu crkvu od konkurencije drugih crkava. Komunistički vođe nastavili su tu zaštitu povećanjem troškova ulaska na religijsko tržište. Rezultat toga bila je činjenica da se Ruska pravoslavna crkva smatrala zaštitnicom ruskih običaja i tradicije. Kad su tijekom 90-ih godina mnogi protestantski redovi našli u Rusiji “tržište” koje je prihvaćalo njihovo učenje, Ruska je pravoslavna crkva lobirala kod države da se donesu zakoni koji zabranjuju (ili znatno ograničavaju) ostalim crkvama reklamiranje svojih usluga. Ako se to ne učini, tvrdili su, ruska će kultura poprimiti zapadnjačke nazore. Jasno je da je Crkva tražila od novih vođa da donesu pravilo kojim bi se povećali transakcijski troškovi dobrovoljnih promjena neformalnih pravila.

3. Tranzicija po dobrovoljnim ugovorima objašnjava razvoj prava vlasništva na američkom Zapadu. Libecap (1996:57) je analizirao razvoj zakona o rudama na Zapadu SAD-a u drugoj polovici 19. stoljeća. Opazivši da suci običajnog prava stalno prilagođavaju pravila promjenama na terenu, on je pisao:

“[Kada] je rudarstvo doživjelo uzlet kao rezultat otkrića velikih ležišta zlata ... pritisci na postojeće legalne institucije doveli su do nove strukture vlasništva. To je rezultiralo jasnom progresijom u rudarskim pravima od općih, *nepisanih pravila* [istaknuo autor] u 1850-im godinama do vrlo specifičnih zakona i sudskih presuda na kraju stoljeća”.

4. Prije nekoliko desetljeća s rastom outputa u SAD-u i uz povećanje ponude trajnih potrošnih dobara promijenili su se oportunitetni troškovi za hranitelje obitelji. Prema do tada prevladavajućem pravilu, očekivalo se da se muškarci specijaliziraju za zarađivanje novca, a od žena se očekivalo da se specijaliziraju za uspješno trošenje tog dohotka i za odgoj djece. Neudane su žene bivale marginalizirane. Žene su se inače zapošljavale između trudnoća i kada su djeca otišla od kuće kako bi se mogli platiti neki računi. Kao što se i očekuje, tržište je smatralo da su žene skup izvor radne snage u usporedbi s muškarcima. Pritisak feminističkih grupa da se po dekretu izjednače nadnice za žene i muškarce (institucionalna prilagodba po dekretu) stvorili su dodatne probleme jer konkurentska tržišta rada nisu provodila diskriminaciju po spolu; ona su samo odgovarala na prevladavajuća neformalna pravila. Stvarni je cilj bio da se promjene neformalna pravila tako da konkurentska tržišta rada nemaju više razloga da se odnose prema ženama kao prema skupom resursu u odnosu prema muškarcima. Pritisak za promjenom postojećih neformalnih pravila došao je iznutra (institucionalna promjena po dobrovoljnom ugovoru) i snosile su ga zaposlene žene. Konačno je prihvaćena kontracepcijska pilula, samohrano majčinstvo, izvanbračna zajednica i ostale norme ponašanja koje su se dotad smatrale izvangraničnim ponašanjem, ali nisu oslobodile ženu od ekonomske i socijalne ovisnosti o muškarcima. Posner (1995:183) je o troškovima promjene seksualnih i reproduktivnih sloboda žena napisao:

“Što žene imaju više reproduktivne autonomije i seksualnih sloboda, to muškarci imaju manje interesa za brakom jer je sigurno očinstvo jedna od temeljnih koristi braka za muškarce... Žene koje se odluče specijalizirati za kućanstvo a ne za tržište, uskraćene su za seksualnu slobodu, dok ženama koje daju prednost specijalizaciji za tržište stoji na raspolaganju štošta što omogućuje punu kontrolu njihove reprodukcije. One, dakle, također plaćaju cijenu u obliku manjih mogućnosti za udaju”.

5. U nedavnom su istraživanju Alesina i Angeletos (2002) pokazali kako prevladavajuća kultura može objasniti razlike u načinu na koji Amerikanci i Europljani reagiraju na razlike u dohotku. Oni citiraju anketu koja pokazuje da 71% Amerikanaca i samo 40% Europljana misle kako bi siromašnima bilo bolje da se više trude. Dakle, Alesina i Angeletos smatraju kako ne začuđuje da se za smanjivanje siromaštva u Sjedinjenim Državama naglašava uloga rada, dok europske vlade preferiraju politike preraspodjele. Alesina i Angeletos (2002:32-32) su pisali:

“...u svojem nastojanju da poprave pravednost ekonomskih učinaka Europljani izabiru više preraspodjele i više državne intervencije koja u ravnoteži iskivljuje tržišnu alokaciju i dovodi do nepravednosti... Zanimljivo je da se najveće razlike u politici preraspodjele Sjedinjenih Država i kontinentalne Europe kriju u potpori siromaštvu *per se*. To znači, ako ste bolesni, stari ili invalidni, imate djecu ili ste imali nesreću na poslu, u SAD-u dobivate znatnu potporu; no ako ste jednostavno siromašni, u SAD-u nećete dobiti veliku pomoć”.

Privatizacija državnih poduzeća; poduzeća koja nikad nisu privatizirana

Winiecki, Benecek i Laki (2002), kao i mnogi drugi istraživači, tvrdili su da će privatizacija koja daje prednost razvoju novih privatnih poduzeća (tj. poduzetništvo), a ne privatizaciji državnih poduzeća dovesti do rezultata sličnih tranziciji po dobrovoljnim ugovorima. Zašto?

Pretpostavimo da je prevladavajuća kultura u Crnoj Gori u ozbiljnom sukobu s formalnim institucijama kapitalizma, da je stara vladajuća elita uspjela sačuvati znatan dio vlasti, da grupa ljudi starijih od četrdeset godina podržava prosocijalističke stranke ili da se zbiva sve navedeno. Transakcijski troškovi institucionalne preobrazbe koji bi tada nastali smanjili bi troškove stvaranja efikasnih lobističkih koalicija. Bivši menedžeri i zaposlenici državnih poduzeća imali bi snage pregovarati sa zakonodavcima i birokratima o pogodnim metodama privatizacije. Mnoge su zemlje SIE primijenile sheme privatizacije koje se mogu obilježiti kao krađa (Milovanovich, 2002).

Nasuprot tome tranzicija po ugovorima potiče razvoj malih poduzeća kojima upravlja vlasnik. Ekonomska efikasnost poduzetnika rezultat je sprege prava da se prisvoje koristi od odluka i troškovi tih odluka. Poduzetnik-vlasnik osoba je koja uočava mogućnosti, prihvaća njihove rizike i uporno slijedi ideje. Dakle, poduzetnik-vlasnik glavna je dinamička snaga gospodarstva.²³ Snižavajući troškove ulaska u biznis, jednako kao i odnosne troškove oporezivanja i regulacije, tržištu sklon proces tranzicije stvara uvjete za

---

²³ Laki (2002) je uspoređivao rezultate rada dviju grupa mađarskih menadžera u 90-im godinama. Prvu su grupu činili pojedinci koji su upravljali poduzećima prije kraja socijalizma. Druga je grupa obuhvaćala pojedince koji su postali menedžeri svojih vlastitih poduzeća nakon što je počela tranzicija. Rezultati rada druge grupe mnogo su bolji.

pojavu novih poduzeća. Istodobno, subvencije pridonose neefikasnosti poduzetnika. Kako je alokacija subvencija stvar političke odluke, one povećavaju transakcijske troškove alokacije resursa najefikasnijim *poduzećima*.²⁴

Poboljšanje ekonomskih rezultata nije najvažnija zadaća koju imaju poduzetnici u tranziciji. Ključni doprinos poduzetnika tranzicijskom procesu jest približavanje kulture kapitalizma i prevladavajuće kulture u zemljama SIE. Poduzetnici to mogu postići jer je privatno poduzeće rasadnik radne etike, kapitalističko okruženje za razmjenu, način života koji nagrađuje napor, promiče individualne slobode te stavlja osobit naglasak na samoodgovornost i samoodređenje.

Zaključci

Članak je započet jednostavnom tvrdnjom da razlike u tranzicijskim rezultatima između zemalja SIE nisu slučajne. Tvrdi se da je tranzicija problem kulture. Prema interakcijskoj tezi, sukob između formalnih institucija kapitalizma i prevladavajuće kulture u zemljama SIE objašnjava rezultate tranzicije. Ipak, stvarni rezultati tranzicije ovise o putu što ga novi vođe izaberu kako bi se nosili s činiteljima koji utječu na transakcijske troškove tranzicije. Analiza i empirijske činjenice upućuju na zaključak da je tranzicija po dobrovoljnim ugovorima korelirana s boljim ekonomskim rezultatima.

S engleskog jezika prevela
Marina Kesner-Škreb

LITERATURA

Alesina, A. i Angeletos, G., 2002. "Fairness and Redistribution: US vs Europe". *National Bureau for Economic Research, Working Paper 9502*.

Anderson, T. and Hill, P., 1983. "Privatizing the Commons. An Improvement". *Southern Economic Journal* 50, 438-450.

Barro, R., 2000. "Rule of Law, Democracy, and Economic Performance" in: G. O'Driscoll, K. Holmes and M. Kirkpatrick, eds. *2000 Index of Economic Freedom*. Washington: Heritage Foundation.

Benacek, V., 2002. *The Czech Generic Private Sector in Transition: Developments and Their Impact on National Economy*, neobjavljen rukopis.

Buchanan, J., 1972. "Politics, Property, and the Law". *Journal of Law and Economics*, 15, 451-452.

Buchanan, J., 1975. *Freedom in Constitutional Contract*. Texas: A&M University Press, 46-47.

---

²⁴ Argument da su subvencije (ili krediti uz nisku kamatu) u redu zato što se moraju vratiti glupost je. Poduzetnici koji propadnu ne mogu ništa vratiti. To znači da trošak njihove propasti snosi netko drugi. Na primjer, Vlada Srbije nedavno je najavila zajam Svjetske banke za "pomoć" malim poduzećima. Pretpostavka da je država uz niže troškove od konkurentskih tržišta sposobna utvrditi koje je poduzeće najproduktivnije i da će upotrijebiti takvu informaciju jednaka je ponovnom dolasku Isusa.

Buchanan, J., 1976. General Implications of Subjectivism in Economics, članak predstavljen na *The Conference on Subjectivism in Economics*, Dallas, Texas.

Buchanan, J., 1993. *Property as a Guarantor of Liberty*. London: Edward Elgar.

Colombatto, E. and Macey, J., 1997. "Lessons from Transition in Eastern Europe: A Property Rights Interpretation". *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition* 1, 10-17.

Colombatto, E., 2001. "Development and Transition". *Journal of Markets and Morality* 4, 112-128.

Djankov, S. [et al.], 2000. "The Regulation of Entry". *NBER Working Paper 7892*.

Economic Freedom in the World, 2000. Vancouver: Fraser Institute.

Ellickson, R., 1986. "Of Coase and Cattle: Dispute Resolution among Neighbors in Shasta County". *Stanford Law Review* 38, 624-687.

Gellner, E., 1988. *Plough, Book and Sword*. London: Collins Harvill.

Haan, J. and Sturm, J., 2000. "On the Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth". *European Journal of Political Economy* 16, 215-241.

Index of Economic Freedom, 2002. Washington: Heritage Foundation.

Laki, M., 2002. *The Performance of Newly Established Private Firms: The Case of Hungary*, neobjavljen rukopis.

Manne, H., 1997. "The Judiciary and Free Markets". *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 21, 11-37.

Milovanovich, M., 2002. *Endogenous Corruption in Privatized Companies*, neobjavljen rukopis.

North, D., 1986. "Institutions, Economic Growth and Freedom: A Historical perspective" in: M. Walker, ed. *Freedom, Democracy and Economic Welfare*. Vancouver: Fraser Institute, 14-19.

North, D., 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pejovich, S. (ed.), 2001. *The Economics of Property Rights*. London: Edward Elgar.

Pejovich, S., 1993. "Institutions, Nationalism, and the Transition Process in Eastern Europe" in: E. Paul, ed. *Social Philosophy and Policy: Liberalism and the Economic Order*. Cambridge: Cambridge University Press, 68-74.

Pejovich, S., 1994. "The Market for Institutions vs. Capitalism by Fiat: The Case of Eastern Europe". *Kyklos*, 47, 527-528.

Pekich, B., 1990. *Godine koje su skakavci pojeli* (Years the Grasshoppers Ate). Belgrade.

Stigler, G., 1971. "The Theory of Government Regulation". *Bell Journal of Economics*, 2.

Sunstein, C., 1993. "On Property and Constitutionalism". *Cardozo Law Review* 14, 907-935.

Tasich, S., 2002. “Kampanja za prikupljanje poreza (Tax Collecting Campaign)”. *Short Studies*, Free Market Center in Belgrade.

Torstensson, J., 1994. “Property Rights and Economic Growth: An Empirical Study”. *Kyklos* 47, 231-247.

Wallis, J. and North, D., 1986. “Measuring the Transaction Sector in the United States Economy, 1870-1970” in: S. Engerman and R. Gallman, eds. *Long-Term Factors in American Economic Growth*. Chicago: Chicago University Press, 95-161.

Winiacki, J., 2002. *The New Entrepreneurial Private Sector in Transition and Economic Performance*, neobjavljen rukopis.

Winiacki, J., 2002. *The Polish Generic Private Sector in Transition: Development and Characteristics*, neobjavljen rukopis.

S v e t o z a r S t e v e P e j o v i c h : U n d e r s t a n d i n g t h e T r a n s a c t i o n C o s t s o f T r a n s i t i o n : I t ' s t h e C u l t u r e , S t u p i d

Summary

In the early 1990s, the end of socialism in Central and Eastern Europe created incentives to seek growth-oriented institutional reforms. Responding to those incentives, the former socialist states in C&EE began the transition to free-market, private property economies. The same initial objectives of transition have clearly produced different results in different C&EE countries. Differences in the results of transition are not accidental. They are the result of cultural differences. The process of transition from socialism to free-market, private-property economies calls for the development of new institutions. The transaction costs of institutional restructuring must then affect the results of transition. However, the actual results of transition depend on the way the new leaders choose to deal with the factors affecting the transaction costs of transition. Analysis and empirical evidence suggest that the transition by voluntary contracts correlates with better economic performance than transition by fiat.

Key words: transition, transaction costs, culture, Central and Eastern Europe